toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 175

Sözlü Tarih ve Kürtlerde Sözlü Tarih Çalışma Örnekleri[1]

Ayhan Işık*

Giriş

Sözlü tarih, günümüz tarih yazımı ve yöntemleri açısından yeni olsa da, kullanımı itibariyle en eski tarih yöntemidir. Son yıllarda sözlü gelenek, tarih yazımının başvurduğu yeni kaynaklardan biri haline gelmiş ve sözlü tarih de şimdiye dek tarihi yazılmayanların, hâkim tarih anlatılarında sesleri duyulmayanların; sözgelimi köylülerin, işçilerin, kadınların ve ulus-devlet tarihlerinin dışında kalan etnik grupların sesini duyurmak için başvurulan önemli yöntemlerden biri haline gelmiştir. Tarihsel anlatıya farklı aktörleri dâhil eden sözlü tarih bu açıdan devlet ve seçkinleri merkez alan tarihsel anlatılara alternatif bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki hâkim tarih yazımının dışarda bıraktığı en önemli gruplardan biri de Kürtlerdir. Bu yazıda, sözlü tarihin Kürtlerle ilgili tarih yazımı için önemli yöntemsel imkânlar sunduğu ileri sürülmekte ve sözlü tarih yönteminin Kürtlerle ilgili tarih yazımında nasıl açılımlar yapabileceği tartışılmaktadır. Bu amaçla, yazının ilk kısmında sözlü tarihin kendi gelişimi üzerinde durularak yirminci yüzyılın ortalarından itibaren geleneksel tarih yazımı yöntemlerinden farklı bir aktör olarak ortaya çıkışı incelenecek. Böylece, büyük harfle yazılmış "Tarih"in dışında tutulanların inatla var olma ve kendi tarihlerini anlatma çabalarının tarih disiplinini nasıl yeniden yapılandırdığını görmüş olacağız. Yazının ikinci bölümünde sözlü tarih çalışmalarının Türkiye'deki gelişimine değinecek ve sözlü tarihin resmi tarih yazımından sıyrılarak kendine nasıl bir alan açtığını

* Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü öğrencisi.

1 Yazının hazırlanmasında öneri ve eleştirilerini esirgemeyen Binghamton Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Nilay Özok Gündoğan'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 176

ortaya koyacağız. Burada özellikle bu gelişmelerin Kürt tarihçiliğindeki yansımaları üzerinde durulacak ve Kürtlerin yakın tarihini konu alan çalışmalarda ne şekilde kullanıldığı incelenecektir.

Tarihsel Arkaplan

On Dokuzuncu Yüzyıl "Bilimsel" Tarihçiliği

Tarih, toplumların geçmişlerine dair birikmiş bilgi yığınlarını günümüze taşıması ve bizlerle buluşturması itibariyle sosyal bilimlerin en önemli alanlarından biridir. Tarih yazımı seçicidir. Zira geçmişte yaşanan her şeyin günümüze aktarılmaya çalışılması içinden çıkılmaz devasa bir uğraşı gerektirir ve bunu hakkıyla yerine getirmek neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle toplumların tarihleri yazılırken geçmişteki olaylar elenerek ve tarih ya da tarihsel olgu olma değerini 'hak edenler' aradan sıyrılarak günümüze ulaşırlar. Olgular yalnızca tarihçiler onlara başvurunca konuşurlar. Tarihçi belli olguları seçerek tarihin konusu haline dönüştürürken diğer pek çok olguyu da eler ve tarih yazımının konusu yapmadan bir kenara bırakır. Tarih yazımının, tarihçinin güncel politik ihtiyaçları doğrultusunda tarihi alıntılamak olduğu, tarih-ideoloji ilişkisi üzerinde duran yazarlar tarafından vurgulanagelmiştir (Carr, 2002, Benjamin 1995). Kısacası gerek günümüzün yeni yöntemlere başvuran tarih yazımlarında gerek geleneksel yöntemleri kullanan on dokuzuncu yüzyıl tarih yazımında olguların ne olacağını belirleyen şey, bir anlamda tarihi yazmaya niyetlenenin politik konumlanışının insafına kalmıştır. Tarihçinin niyeti onun ideolojisidir. Dolayısıyla tarihçinin seçiciliği, nesnellik kıstaslarıyla değil yarını nasıl tasarladığıyla ilgilidir. Tarih yazanlar, dünü kurgulayanlar yarını nasıl inşa edecekleri kaygısıyla bunu yapmaktadırlar.

Tarih yazımı on dokuzuncu yüzyıla kadar savaşları, devlet işlerinin bir anlatımını, kralların ve çevrelerindeki seçkinlerin hayat hikâyelerini yani bir bütün olarak yüksek siyaseti merkezine alarak var olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda vatandaşlık, ulus ve uluslaşma kavramları ve temalarıyla tarihin konusu değişip genişlemiş, ancak tarihyazımı siyaset-iktidar merkezli olarak devam etmiştir. Bu dönemde tarihyazımı ulus inşasıyla organik bir ilişkiye sahip olmuş ve ulusal bir bellek yaratmada hayati bir rol üstlenmiştir (Danacıoğlu, 2007). Pozitif bilimlerin etkisi altında biçimlenen ve üniversitelerde profesyonel bir alan olarak kurumsallaşan on dokuzuncu yüzyıl tarih yazımında yazılı kaynaklar çok mühim bir yere sahip olmaya başlamıştır. Pozitif bilimlerin çağı olarak bilinen on dokuzuncu yüzyılda somut bir materyal olarak belgeli tarih artık bir "bilim"dir ve objektif olgulara dayanarak yazılacaktır. Çoğunlukla da bu olgular devlet arşivlerindeki yazışmalar ve belgelerdir. Tarih belgelerle tarihtir, "tarihçi belgelerle çalışır (...) Hiçbir şey belgelerin yerine geçemez: Belge yoksa tarih de yoktur" (Thompson, 1999: 44) ifadesiyle kısaca özetleyebileceğimiz anlayış ondokuzuncu yüzyılda Alman tarihçi Ranke ile doruğa ulaşmıştır.

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 177

Bu durum *historisizm*[2] denilen bir anlayışın da doğmasına neden olur. Ranke ve devamcılarının zihniyetlerinde sadece tarihin belgelere dayanılarak incelenmesi yoktu; onlar için aynı zamanda Batı Avrupa dışında kalan birçok ülkenin "kronolojileri" olsa da bu onların tarihlerinin olduğu anlamını taşımıyordu. Historisizm neredeyse bir dünya görüşü haline getirilecek ve bu görüşün tanımlanması için kullanılacaktır. Iggrers'ın bu anlayışı eleştirmek için Ortega y Gasset'ten alıntıladığı cümle oldukça açıklayıcıdır: "İnsanın doğası yoktur; onun sahip olduğu tek şey (...) tarihtir" (2000: 29).

Ancak on dokuzuncu yüzyıl toplumları bağlamında yazılı belgeleri okuyabilecek insanlar nüfusun oldukça küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Toplumlar geçmişlerini hafızalarında var ederek ve aktararak tarihlerini güncele taşımaktadırlar. Belge tarihçiliği ise dar ve uzmanlık gerektiren bir alandır, ancak dönemin başat tarih yazımı yöntemini oluşturmaktadır. Bu dönem tarihçileri üzerine durup düşünülmemiş geleneksel belleğin karşısına, tarihin eğitimden geçirilmiş belleğini koyarlar (Connerton 1999: 30). Belge olmadan, söze dayalı tarih ya da sözlü gelenek dikkate alınmamakta, hatta küçük görülmektedir.

Sözlü gelenek toplumların tarihlerini, kültürlerini yazıya dökmeden kuşaklararası aktarımla sürekli güncellemesidir. Michelet, Devrim sonrası Fransa'sında topladığı sözlü kanıtlardan yola çıkarak sözlü geleneği şöyle tarif etmektedir: "Sözlü gelenek diye tabir ettiğim şey, orada burada insanların ağızlarında dolaşan, herkesin, köylülerin, kasaba halkının, yaşlı adamların, kadınların, hatta çocukların tekrar tekrar anlattığı, bir akşam köy kahvesine girdiğinizde duyabileceğiniz, yoldan geçen biriyle yağmur, mevsim, sonra yiyeceklerin pahalılığı, sonra imparatorun zamanları ve sonra devrim günleri üzerine sohbet ederken öğrenebileceğiniz ulusal gelenektir" (Thompson, 1999: 19). Okuryazarlığın çok düşük ve elit bir grubun elinde olmasından dolayı toplumlarda geçmişi anlatan-aktaran uzman kişiler ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle yaşlılardır ve bu kişilerin devlete-krala tâbi olması veya toplumun sıradan bir ferdi olması toplumdan topluma farklılık gösterse de bu kişiler okuryazar olmayan toplumlarda geçmişin bilgisinin aktarımına ilişkin bir kültür ve yöntem oturtmuşlardır. Modern çağın yenilikleri birçok toplumda sözlü geleneği marjinalize etmiş olsa da "yazısız" ya da "Tarihsiz" toplumlarda bu gelenek hâlâ etkisini tüm yoğunluğuyla sürdürmektedir. Zira sözlü gelenekle aktarılan geçmiş resmi ve profesyonel tarih yazım ve ve anlatımlarında kendine yer bulamamıştır.

Sözlü geleneği aktaranlar, (bazı toplumlarda bu aktarıcılar da profesyoneldir) aslında hep bir geçmişin tekrarını yaparlar. Jan Assmann, sonraki kuşaklara bilgiyi miras bırakmayı, 'her bağlayıcı yapının temel ilkesi tekrarlamadır" şeklinde ifade eder. Devamla, "böylece olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması ön-

2 Iggrers'ın tanımıyla Historisizm, Alman tarihçilerin dünya görüşlerini ve bilimsel uygulamalarını yansıtan bir kavramdır. Bu anlayışa göre historisizm bir tarih kuramı olmaktan çok öteydi. Tarih, anlamı ortaya çıkardığı gibi anlam da sadece kendisini tarihte açığa çıkarıyordu. Iggrers'ın anlatımıyla, "Bu şekilde görüldüğünde tarih insani ilişkileri araştırmanın tek yolu haline geliyordu" (Iggrers, 2000: 29).

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 178

lenir ve bir ortak 'kültürün' unsurları olarak tanınabilir ve hatırlanabilir örneklere dönüşmesi sağlanır" diyerek geçmişi korumanın ve toplumların tarihlerinin yeniden kurulmasının, aktarıcıların tekrarına bağlı olduğunu söylemektedir (Assmann, 2001: 21). Burada geçmişe ait kültürel birikimi sözlü gelenekle sonraki kuşaklara taşıyan aktarıcılar kadar sonraki kuşakların hafızasından da bahsetmek gerekir. Jan Vansina'nın da ifade ettiği üzere "[s]özlü gelenekler, kendine özgü bir doğaya sahip tarihsel kaynaklardır. Onların bu özgül doğası, sözlü aktarıma uygun bir biçimde şekillenen 'yazısız' kaynaklar olmalarından ötürüdür ve bu kaynakların muhafazası, insanoğlunun sonraki kuşaklarının hafızasının gücüne bağlıdır" (1965: 1). Toplumların çoğunda sözlü gelenek neredeyse on dokuzuncu yüzyıla kadar etkin bir biçimde varlığını sürdürmüştür.

Tarihin Değişen Seyri ve Sözlü Tarihin Tarihi

Yirminci yüzyılla birlikte historisizme yönelik eleştirilerle birlikte siyasi tarihin dışında sosyalbilim yönelimli tarihsel araştırma ve yazma biçimleri gelişmeye başlayınca tarih yazımının seyri değişmeye ve tarihin kapsadığı alan genişle-meye başladı. Bu yüzyıl belki de tarih boyunca değişimin en hızlı ve en keskin yaşandığı yüzyıldır. İki büyük savaşın yaşanması, bu savaşlarla birlikte soykırımların, büyük kıyımların olması, imparatorlukların çöküşü, devrimlerin ardı ardına gelmesi, ulus devletlerin mantar gibi bitmesi ve teknolojideki çok hızlı gelişmeler düşünce dünyasını, o tarihe kadar var olan paradigmaları, düzenli ve istikrarlı ilerleme mitosunu yerle bir etti. Bu hızlı değişimden sosyal bilimler de nasibini aldı. Yüzyıl önce ortaya çıkan ve neredeyse modern zamanların dini haline getirilen ve kutsal bir merhaleye çıkarılan pozitivizm sorgulanmaya ve ağır bir şekilde eleştirilmeye başlandı. Bu anlayışın sorgulanması tarihyazımına da yansıdı. Tarihyazımı, demokratikleşmeye, geniş insan topluluklarını araştırmaya ve bu grupları (hatta tek tek bireyleri) tarihin 'bilimsel' çerçevesine dâhil etmeye, merkezi siyasetten topluma doğru yayılmaya başladı. Yükselen bir bilim olarak antropoloji ve sosyolojinin, tarihe farklı bir zaman algısı getiren Annales çevresinin ve aşağıdakilerin tarihine el atan İngiliz Marksist tarihçilerin çalışmalarıyla tarihin çerçevesi genişledi ve aktörleri çeşitlenmeye başladı. Tarihçiler bu döneme kadar yalnızca "kralların büyük işleriyle" ilgilenmekle suçlanabilirlerdi, ama bu dönemle birlikte bu artık doğru değil. Artık tarihçiler, gittikçe daha yoğun bir biçimde, seleflerinin es geçtikleri, bir kenara attıkları ya da yalnızca bilmezlikten geldikleri yaşamlarına da el atmaya başladılar (Ginzburg, 1999: 7). Tarihçilerin belirlenen sınırlara hapsolmaması, teknolojinin bireysel araştırmalar için çeşitli kolaylıklar sağlamaya başlaması, gerekse tarih yazımının esnemesiyle artan amatör yerel tarih yazımları ve bunlarla birlikte savaşlarla dolu yirminci yüzyılın, toplumlarda geçmişleriyle bir hesaplaşma içerisine girmelerine neden olması tarih yazımının ya da genel olarak tarihin seyrinin değişmesine neden olmuştur. İletişim teknolojisinin gelişmesi, radyo, televizyon ve yine telefonun icadı yirminci yüzyıl tarih geleneğinden gelen bir tarihçi için handikaptı. Çünkü arkada bilinen an-

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 179

lamda belge bırakmamaktaydılar. Bu durum tarihin akışını değiştiren etkenlerden biridir. Diğer önemli bir sebep de işçi sınıfının, toplumun ezilen kesimlerinin araştırma-yazma konusu edilmesidir. O güne kadar tarihin dışında tutulanlar; yoksullar, işçiler, işsizler, kadınlar, köylüler, göçmenler tarihin içine dâhil edilmeye başlandılar. Fakat bu yazılan tarih nitelik olarak da geçmişteki tarihten farklı olmalıydı. Bu kadar insanın tarihe konu edilmesi farklı bir yöntemi de gerektiriyordu. Bunun için teknolojiden ve sözlü geleneğin gücünden de yararlanılarak konuşmalar kayda alındı, sözlü tarih çalışmaları başladı. 1960'lar ve 70'ler sonrası, Yeni Sol hareketleri, ikinci dalga feminizm, Siyah Hareketi ve "tarihi yazılmayan halkların tarihi vardır" diyen Maduniyet Çalışmaları gibi toplumsal hareketlerin ve alternatif tarih önerilerinin; tarihin tasarlanan metinlerarası bir yeniden yazım süreci ve son kertede edebî yaratım olduğunu savunan postyapısalcı tarih anlatısının zirveye ulaştığı bağlamda bunlar tarihsel perspektifleri de dönüşmeye zorladı. Sesi duyulmayanların seslerini tarihsel anlatıya dâhil etme çabaları yani tarihsel yaklaşımların değişmesi de sözlü tarihin metot olarak daha fazla kabul görmesine sebep oldu.

Tarihin alanı siyasetten topluma doğru genişlerken pozitivist ve ilerlemeci düşüncenin tarihsel düşünce üzerindeki etkisi yavaş yavaş sarsılıyordu. Aşağıdan tarih yazımı yöntemlerinin açtığı alanda tarih artık "bilimsellik" çeperine sığmıyor, toplumları doğrusal bir ilerleme içersinde gösteren modernleşme teorilerinin iyimserliğini yerle bir ediyordu. Bu çalışmalar egemen güçler ve onların tarih yazıcıları tarafından görünenin ya da gösterilmeye çalışılanın dışındaki grupları görünür kılıyordu. Toplumun farklı kesimlerine dair yapılan çalışmalar modern zamanların eşitsiz, yıkıcı, yanlı niteliğini apaçık ortaya koyuyordu. Bu zamana kadar tarihçinin yazdığı tarih çoğunlukla geçmişin bir güzellemesi ve sorunlardan kaçarak onları geçmişe aitmiş gibi göstermekten ibaretti. Thompson'ın deyişiyle onlar, "geçmişe, sorunlardan kaçılacak bir yabancı ülke gibi bakarlar: "Öylesine büyük bir sevgiyle korunmuş bir bina ve manzara mirası ki neredeyse insani olmayacak kadar rahat, toplumsal acılardan, zulümden ve çelişkilerden öylesine arınmış ki kölelerin çalıştığı bir plantasyon bile tam bir zevk alınacak köşe..." (1999: 1).

Bu zamanlarda tarih yazımında yerel tarih olarak bildiğimiz yeni bir alan daha yirminci yüzyılın ortalarından itibaren var olmaya başladı. (Önceleri yerel tarih örnekleri olsa da sadece 'kilise cemaatlerinin' ve aristokratların yaşamını konu edinmesi itibariyle 'aşağıdakilerin' yaşantısını yansıtmıyordu) Yerel tarih ile sözlü tarih iç içe bir gelişim gösterir. Yerel tarihin yazılma ihtiyacı sözlü tarihe gerek duyulmasına neden olmuştur. Sözlü tarihte yerel tarihin gelişimi ile birlikte ön plana çıkan bir çalışma yöntemi olarak benimsenmiştir. Birbirini destekleyen alanlar olarak alternatif tarih için bir zemin oluşturulmuştur. Ayrıca yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalya merkezli mikro tarihyazımı örnekleri de teker teker gün yüzüne çıktı. Mikro tarih büyük harflle yazılan geleneksel tarihte kırılma yaratan temel alanlardan biridir ve daha geniş toplumsal bağlamların tarihinin bir olumsuzlaması olmaktan ziyade,

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 180

ona bir ek olarak kendini gösterir.

Toplumsal değişmeler ve bunların tarih yazımı yaklaşımlarına etkisinin yanı sıra teknolojideki değişimler de tarihin kullandığı kaynakların ve metotların çeşitlenmesine sebep olmuştu. İletişim teknolojisindeki hızlı değişimin sebep olduğu belge dönüşümü tarihsel kaynakların farklı ele alınmasını gerektirmektedir. Bilgi ve fikirlerin sanal bir hâle gelmesi, mektubun, yerini telefonun; kitap ve gazete gibi yazılı metinlerin yerini radyo, televizyon, sinema ve kaset-çalar gibi görsel ve işitsel cihazların ve nihayetinde internetin almasıyla çok çeşitli tarihsel belgeler ortaya çıkmış ve bu durum yeni kaynakların yeni tarihsel yaklaşımlar ve yorumlarla ele alınmasını gerektirmiştir. Nihayetinde, ondokuzuncu yüzyılın başlarında tarih için geri plana atılan söz, yirminci yüzyılın ortalarından itibaren yeniden ve daha disiplinli olarak eski gücüne kavuşmuştur. Kısacası "sözlü tarih, yazı ile tarih arasındaki bağı gevşetmiştir" (Assmann, 2001: 69).

Sözlü tarihi doğuran bu teknik gelişmelerin yanı sıra birtakım toplumsal ve politik olaylar da sözlü tarihin daha sık başvurulan bir yöntem olmasına sebep oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan *holocaust*, bunlardan biridir. Yahudilerin Almanya'da uğradığı soykırım sonrası İsrail'in sözlü kanıtları toplama isteği ve öncesinde 1930'larda ABD'deki ekonomik krizden çıkmak için başlatılan New Deal planının bir parçası olarak toplumun okuyan kesimlerinin seferber edildiği hükümet destekli sözlü tarih projeleri bu alanda öncü çalışmalar olarak kabul edilebilir. Bu çalışmalar klasik tarihe yeni bir soluk aldırmış ve onun çerçevesinin çok daha genişlemesine imkân sunmuştur. Sözlü tarihin açtığı bu yeni alan önceleri Kuzey Amerika ve Kuzeybatı Avrupa'da keşfedilmişti. Bu ülkelerde sözlü tarih için çeşitli kurumlar, dernekler oluşturulmaya ve hükümetlerce bu çalışmalar için ciddi fonlar ayrılmaya başlandı. Sözlü tarihin bu alanlarda yoğunlaşmasının sebebi de hükümet ve vakıflarca sözlü tarih projeleri için verdikleri fonların sağladığı kolaylıklardır. Amerikan Sözlü Tarih Kurumu ise bir açıklamasında, modern anlamda sözlü tarihin başlangıcını şu şekilde yapmaktadır: "Sözlü Tarih, 1948'de Columbia Üniversitesi'nden tarihçi Allan Nevins, Amerikan yaşamında önemli bir yere sahip olan kişilerin anılarını kaydetmeye başladığında, tarihsel belgelemede kullanılan modern bir teknik olarak ortaya çıktı" (Thompson,1999: 52). Bu açıklamaya göre siyaset ya da yürütücüleri ironik de olsa tarihin ana konusu ve itekleyeni olarak uzun bir zaman merkezde yer alırken klasik tarihin dışında, ona alternatif olabilecek bir alanın doğmasında da temel bir role sahip olmuş oluyor.

Sözlü Tarih Yöntemi ve Türkiye'de Sözlü Tarih

Thompson sözlü tarihi kısaca şöyle tanımlamaktadır: "İnsanların söylediklerini dinlemekten ve belleklerini kullanmaktan kaynaklanan bir tarih biçimidir" (Tunçay, 1993: 9). Tanımdan da anlaşıldığı üzere sözlü tarih, bellek, anlatı ve birey üzerine kurulu bir tarih biçimidir. Sözlü gelenek ise daha çok toplumların doğal akışı içerisinde aktarılan kültürdür, kuşaklararası aktarılan tarihsel

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 181

bilgidir. Sözlü tarih, kişilerin doğrudan anlattıkları anıları ve hayat içindeki deneyimleridir. Yöntem itibariyle sözlü gelenek toplumsal, sözlü tarih ise bireyseldir. Bu elbette sözlü tarihin toplumsal olmadığı anlamına gelmiyor; daha ziyade bilgi edinme ve tarih yazma sürecinde kişileri, kişisel anıları temel alıyor olmasına işaret ediyor. "Bu iki biçim arasında, sözlü tarih en eski ve en yeni tarih biçimidir, çünkü okuryazar olmayan toplumlara geri dönersek, her bilgi biçiminin sözle aktarılması gerektiğini görüyoruz" (1993: 10). Sözlü geleneğin daha doğal, kültürel ve evrimsel bir niteliği varken, sözlü tarihin daha iradi ve seçici bir yol izlediği görülmektedir. Çünkü sözlü gelenekte anlatım, toplumun yapısını oluşturan öğelerin büyük bir önem atfedilerek aktarılmasına dayanır. Oysa sözlü tarih geçmişteki tüm olayları veya daha genel temaları değil de belli bir olayı bir kişi veya bağımsız kişiler şahsında ortaya çıkarmaya ve tarih yazımı için "tarihsel değeri olabilecek" bir olgu yaratmaya çalışmaktadır. Leyla Neyzi de sözlü tarihi tanımlarken onun bu yönünü vurgulamaktadır: "Sözlü tarih (yazılı) tarihte tartışmalara yol açmış ve/veya göz ardı edilmiş olayların incelenmesine önemli bir katkıda bulunabilir. Sözlü tarihle belgelere dayalı tarih arasındaki en önemli farklardan biri sözlü tarih görüşmelerinin bu tarihi olayların yaşandığı dönemde değil de, daha sonra ve belleğe referansla yapılmalarıdır. Sözlü tarihin öznel, güncel ve anlatıya bağlı yapısı, tarihin bireyler tarafından günümüzde nasıl anlaşıldığı, yorumlandığı ve yaşandığını anlamayı sağlar" (2007: 10).

Tüm tarih yazımları günümüzden geçmişe doğru bir bakışla yazılsalar da bu öznellik sözlü tarihte çok daha belirgindir. Asmann'ın H. Blunberg'ten aktardığı gibi "hatırlamanın saf gerçekliği yoktur" (Assmann, 2001). Dolayısıyla sözlü tarihi tanımlamaya çalışırken belki de en fazla eleştirilen bu öznellik boyutunu, dünün bugünden bireylerin zihninde yeniden yaratılmasını göz ardı etmemeliyiz. Bu nedenle sözlü tarih, sadece geçmişte yaşanmış bir olayın onu yaşayan tarafından yapılan mülakat sonucunda anlatılmasıyla sınırlı değildir, aynı zamanda o bireyin geçmişi anlatırken aradan geçen zaman zarfında edindiği hayat deneyimini bu anlatıya ne kadar ve nasıl yansıttığıdır da.

Sözlü tarih on dokuzuncu yüzyılda ayrışan ve yirminci yüzyılda yeniden ortak çalışmalarla bir araya gelen sosyal bilimlerin farklı alanlarının ortak yürüttüğü disiplinlerarası bir çalışma yöntemidir. Elde edilen ses ve görüntüler, incelemesi yapılan tarihsel zamanı aydınlatması için kullanılırken farklı birçok yönteme kapı açar. Tarih denince aklınıza sadece basılı bir metin gelmektedir. Oysa sözlü tarih, zengin yöntemleri kullanarak sadece kitap değil, belgesel, sergi vb esnek ve daha performatif metotlarla toplumun geniş kesimlerine ulaşabilmektedir.

Bellek ise sözlü tarih çalışmalarında, tanımdan da anlaşıldığı üzere çok merkezi bir yeri işgal etmektedir. Toplumların, hatırlama ve unutma deneyimlerinde seçiciliği nasıl yaptıkları neyi unuttukları ve neyi sözlü gelenek ile günümüze kadar taşıdıkları sözlü tarihçi için en önemli konulardan biridir. Thompson, sözlü tarihçi bir psikanalist gibi olmalı derken (1999), zihnin kat-

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 182

manları arasında sıkışmış ya da sıkıştırılmış anıların gün yüzüne çıkarılmasının önemine ve zorluklarına değinmektedir. Toplumlar geçmişlerini neden öğrenmek isterler? Kötü şeylerden dersler çıkarmak ve olumlu yönlerinden örnekler almak! Bu sürekli kullanılan ve belki de çok basitleştirilmiş bir tanımdır. Fakat toplumların geçmişleriyle ilişkileri işlevseldir, pragmatiktir, politik ve seçicidir; ancak bu ilişki temel olarak iki türlüdür: Hatırlamak ve unutmak. "Geçmişle ilişki "hatırlama" üzerinden, bir "hatırlama kültürü" biçiminde ve "hesaplaşma politikası" olarak kurulabileceği gibi; "unutma" aracılığıyla, bir "unutma kültürü" ve "bastırma politikası" olarak da kurulabilir" (Sancar, 2008: 35). Tam da bu noktada bellek, klasik tarihçilerin sözlü tarih ile ilgili en fazla eleştiri yaptıkları konulardan biridir. Bireyin hafızasının ne kadar güvenilir olacağı tartışması bu eleştirinin temelinde yer alırken, dikkate aldıkları tarihsel belgelerin de onu yazan tarihçinin anlattığı olayla birlikte onun öznel deneyimleri sonucu ortaya çıktığını unutmuş gibidirler. Sözlü tarih öznelliği reddetmediği gibi bu konuyu da sözlü tarih çalışmalarının merkezine alarak inceleme konusu yapmaktadır. Görüşme yapılacak kişiden sadece hatırlanması istenen olay değil onu nasıl hatırladığı da öğrenmeye çalışılarak aynı zamanda bellek incelemelerine de katkı sunulmaktadır. Bunun yanında sözlü tarih incelediği tarihsel olayı veya olayları sadece görüştüğü insanların bilgisiyle sınırlı tutmamakta, aynı olayı yaşayan başkalarıyla görüşmenin yanında klasik tarih yazıcılığının yöntemlerinden de yararlanmaktadır.

Assmann sözlü tarihin klasik tarihten daha bağlayıcı olduğunu anlatırken belleğin, geçmişi hatırlama biçiminin önemine vurgu yapmaktadır: Assmann "sözlü tarih aktarımının, anlatıma konu olan grupla bağının, yazılı belgelerden çok daha sıkı olduğunu söylemektedir. Sözlü tarih anlatıları, bu işlevi ile sadece gruba bağlı değildir, aynı zamanda bağlayıcı bir etki yapmaktadır; çünkü grubun 'birlik ve kendine özgülük bilincini destekleyen' olayları anlatırlar" (Assmann, 2001: 69). Buradan grubun, geçmişini değerlendirirken ve hatırlarken seçici davrandığı ve birliğini ya da grubun varlığını ön plana çıkaran anlatıları daha fazla desteklediği görülmektedir. Ancak sözlü tarihçi belleğin bu yönünü göz önünde bulundurmakla beraber anlatım anında veya analizinde yalnızca bunu hesaba katmayacaktır. Toplumlar, geçmişlerini şaşalı ve doğru olmayan bilgilerle de süsleyebilirler. Belleğin geçmişi ele alışı bugünün gözüyle ve özneldir. Dolayısıyla belleğe ihtiyatsızca güvenmek geçmişteki bir olayı değerlendirirken tarihçiyi ciddi yanılgılara düşürebilir. Bu yüzden sözlü tarihçi görüşmeye giderken karşısındaki kişinin kendisini olayın merkezine yerleştirerek anlatacağı ve yeniden yorumlayacağını düşünerek de gitmektedir. Bellek, sözlü tarih için sadece mülakat anında davranışların ve sözlerin yansıtılışı hakkında dikkate alınması gereken teknik bir konu değil, aynı zamanda sözlü tarihin sacayaklarından biridir ve sözlü tarih aynı zamanda bir bellek çalışmasıdır.

Tarihin Ötekileştirdiklerine Bir Örnek: Kürtler ve Sözlü Tarih

Yukarıda bahsedildiği üzere yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sözlü tarih gittikçe daha popüler olmaya başladı. Bu şekilde sihri keşfedilen sözlü

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 183

tarih, özellikle ABD ve Batı Avrupa başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde çok hızlı bir biçimde yakın tarih çalışmalarında kullanılmaya başlandı. Türkiye'de ise çok sonra 1990'larda bilinmeye ve kullanılmaya başlandı. 1993 yazında Tarih Vakfı Türkiye'de ilk defa Sözlü Tarih Atölyesi adıyla bir çalışma organize etti. Bu atölyeye dünyaca ünlü sözlü tarih uzmanlarından Paul Thompson çağrıldı ve kalabalık bir katılımcı grubu ile Türkiye de sözlü tarih çalışmalarına başlandı. Öncesinde kısmen de olsa üniversitelerde hazırlanan tezlerde ve kimi farklı çalışmalarda bu yöntem kullanılsa da çalışmanın öneminin ve tarih bilimine katkısının farkında olup kullanmak bu tarihlerden sonra olmaktadır. Fakat burada kısa bir eleştirel değerlendirme yapmakta fayda var: Tarih Vakfı çeşitli konularda *(Cumhuriyet'in Anıları: Sözlü Tarih ve Belgesel Film Projesi , Tarihe Bin Canlı Tanık, Akdeniz Sesleri: Akdeniz Kentlerinde Sözlü Tarih ve Kültürel Pratikler Projesi)* sözlü tarih çalışmaları yapmıştır. Fakat resmi tarih yazımının belirlediği çerçevenin çok ötesinde yok sayılanların tarihini kayda geçirme konusunda ciddi bir çalışma yürütememiştir. Bu durum Türkiye'de cumhuriyetin başından itibaren oluşturulmaya çalışılan tarih algısının tesirinde kalmakla bağlantılıdır. Kurumdan bağımsız yapılan çalışmalar bu konuları ele alırken, kurumsal bazda yapılan projeler konunun kıyısından kenarından geçmektedir. Oysa sözlü tarihin tüm dünyada popüler olmasının ve alan bulmasının temel mantığı "ötekilerin" tarihine eğilmesi ve bu alanda nefes aldırmasıdır. Türkiye'de de başlanan tarihin bu yeni yazımında, tarihin ötekileştirdiği Kürtlere yine ucundan kıyısından dokunulmaktadır. Kürtler, ötekilerin tarihi olan sözlü tarihte bile ötekileştirildiklerinden yakın tarihlerini sözlü tarih yöntemiyle kendileri yazmaya başladılar.

Kürtler için; 'yazı geleneği olmayan halk,' 'avukatsız halk,' 'tarihsiz halk,' 'devletsiz halk,' gibi benzetmeler sürekli yapılır. Bu söylemler Kürtlerin mağduriyetlerini açığa vurmalarını, çevrelerindeki diğer toplumlarla kendilerini karşılaştırdıklarında bir aczi çağrıştırıyorken; 'tarihsiz, devletsiz ve yazısız' toplum söylemleri de Kürtlerin inkârının üzerine şekillendiği argümanlardır. Modern çağ filozoflarının (Hegel başta olmak üzere) birçoğunun zihninde tarihi olan toplumların yanında (bu toplumlar genelde Batı Avrupa toplumları olmaktadır) bir de tarihsiz toplumlar vardır. Historisizm anlayışında da görüldüğü üzere tarih belgedir ve belge genelde kurumsal-politik alanın bir ürünüdür. Dolayısıyla tarihi olanlar genelde devletleri olanlardır. Başka bir deyişle, devleti olanlar tarih yazma ve ona sahip olma kudretine erişmektedirler. Bu anlayışın bir ürünü olarak ulusların tarihi yeniden inşa edilmeye başlanır. Kürt toplumunun tarihinin yok sayılması, çevresindeki toplumların kendi ulus tarihlerini inşa ederken de sürdürülür. Bu yüzden Kürt tarihi bu devletlerin tarihlerinin kırıntılarından bir tarih yaratmaya ve onlara benzeşmeye çalışmaktan öteye gidememiştir uzun zaman. Milliyetçilik ve geç kalınmış uluslaşma temelli tarih yazımları, Kürtlerin bulundukları devletlerin tarihlerinden sıyrılıp kendi tarihlerini yazma uğraşı verirken reddettikleri tarihle aynılaşma tehlikesini ciddi anlamda barındırmaktadır. Bunun sebebi kendi arşivlerinden yoksun olmaları ve çevrelerindeki devletlerin arşivlerinden

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 184

yeterince yararlanamamalarıdır. Dolayısıyla örnek alacağı tarih en yakınındaki tarihyazım örnekleridir.

Arşiv, politik, dini ve benzeri düzenli yapıların işleyişlerini sürdürmeleri için bilgilerinin saklanmasına dayanan bürokratik bir işlemdir. Kürtlerde arşivin olmaması, onların tarihleri boyunca düzenli siyasi bir organizasyona sahip olamamalarındandır. Siyasi bir oluşuma sahip olmayan gruplarda dini cemaatler bu işlevi görmüştür. Kürtler, Hıristiyanlıkta Ermeniler, Rumlar ve diğer gruplar gibi siyasi ve dini otoritelerce de tanınan bir cemaat oluşturamadılar. Benzer şekilde İslam inancında Şiiler gibi İslam'ı kendi kültürleriyle harmanlayıp özgün bir cemaate de sahip olamadılar. Bu durum tarihlerini ve kültürlerini kayıt altına alamamalarına neden olmuştur. Ezidilik ve Alevilik bunun dışında tutulsa da bölge devletleri tarafından kabul edilmeyip dışlandıklarından bir cemaat olarak varlıklarını resmi anlamda sürdürememiş ve sahip oldukları kültürlerini yazılı olarak sonraki kuşaklara çoğunlukla ulaştıramamışlardır. Doğal olarak bu bilgiler kayıt altına alınamamıştır. Medreseleri bunun dışında tutabiliriz. Oralarda ciddi çalışmaların ve tartışmaların yapıldığı sözlü gelenek sayesinde bilinmekle birlikte günümüze yazılı olarak bırakılan belge neredeyse yok gibidir. Daha doğrusu, hâlen gizli olup açığa çıkarılamadığı için Kürt tarih yazımı açısından katkılarından bahsetmek zor olacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi burada amaçlanan şey, historisizmin veya belgeci tarih anlayışının tarihyazımının olmazsa olmaz koşulu olduğunu, bir devlete, onun arşivlerine-belgelerine neden sahip olmadığımızı söylemek değildir. Sadece verili cüzi bilgilerle büyük tarihsel anlatıların yazılamayacağı anlatılmak istenmektedir. Oysa belgeler mutlak doğru olarak ele alınmayıp eleştiri kapısı açık bırakıldıkça tarihyazımı için bir hazinedir. Kürtler kurumsal-politik anlamda 'tarihsiz' ve 'belgesiz' olduklarından var olan geleneksel tarih yazımlarına benzer bir tarihleri olmayacaktır. Kürt tarih yazımının farklılığı çevrelerindeki veya sürekli ilişkide oldukları toplumların tarih yazımlarında ve arşivlerinden alınacak belgelerde kendileri hakkındaki bilgilerin derlenerek analitik bir süzgeçten geçirmekle yazılacaktır. Geçmiş, günümüzden bakılarak yeniden yaratılamayacağı için (tarih aslında böyle bir şeydir, lakin burada tarihsel olguların yaratılmasına bir gönderme yapılmaktadır) geçmişin "tarihsel olgularını" yeni baştan analiz ederek ele almak gerekmektedir. Çünkü Kürtlere ve tarihlerine dair belgeler, tabi oldukları devletlerin arşivlerinde, genelde kendileri hakkındaki 'gizli' belgelerdir. Kürt tarihi de bu arşivlerdeki belgelerle devletlerin politik bakışlarıyla ve devlet çıkarlarını tehlikeye atmayacak şekilde yazılmakta ya da böyle bir tarihin olmadığı bu belgelere dayanarak anlatılmaktadır. Aşağıdaki alıntı buna açıklayıcı bir örnektir: "Kürt milleti en eski çağlardan beri memleketin uğradığı istilalara güçlükle dayandı. Bugün bu millet tam bir soybirliği de gösteremeyen dağınık zümrelerden meydana gelmektedir. Kürtlere ait hadiselere tarih demek güçtür. Şu halde tam manasıyla Kürtlerin tarihinden çok, bu milletin muhtelif aşiretlerinin hareketlerinden ve başlarından geçenlere dair birçok hikâyelerden bahsede-

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 185

biliriz" (Bayrak,1993: 48). Kürt tarihinin inkârına dönük -Mehmet Bayrak'ın 13. yüzyılda El Hazreci'nin Eyyubiler üzerine Kürt Devleti Tarihi çalışmasından alıntıladığı bu kısa anlatım on dokuzuncu. yüzyıl batılı tarihçilerin ve taklitçi ardıllarının, tarihi olmayan ama kronolojileri olan toplumlar vardır düşüncesine ne kadar da benzemektedir. Kürtlerin tarihinin olmadığı söylemi görüldüğü üzere çok eskilere gitmektedir. Kürtlerin gayri resmi tarihi şimdiye dek Antik Yunan, Abbasi, Osmanlı, Rus ve İranlı tarihçilerce yazılmıştır. Bu tarih yazımlarının maksadı da Kürtlerin tarihini yazmak değil kendi tarihlerini yazarken Kürtlerin konumlarını yansıtmaktır. Son birkaç yüzyıldır da Batılı seyyah ve tarihçiler, otantik ve keşfedilmesi gereken bir topluluk olarak Kürtlerin tarihlerine eğilmişlerdir. Bir tek Kürtler (*Şerefname* dışında) kendi tarihlerini yazamamışlardır.

Martin van Bruinessen *Ağa, Şeyh, Devlet* kitabının Giriş'inde 'Yazılı kaynaklar hakkında bilgi' ara başlığıyla üç sayfalık bir bölüm kaleme almıştır. Bruinessen burada Kürtler tarafından yazılmış kaynaklardan bahsederken Şerefname ve Nuri Dersimi'nin *Kürdistan Tarihinde Dersim* çalışmaları dışında bir isim vermemektedir. Dile getirdiği diğer isimler ya 'oryantalist siyasi görevliler' (2003: 24) ya da konuyla ilgili yabancı seyyah ve yazarlardır. Benzer bir durum Bazil Nikitin için de geçerlidir. *Kürtler* kitabının önsözünde; "yazar, araştırmalarının başarıya ulaşmasında çeşitli sıfatlarla önemli bir payı bulunan yurttaşları sayın Marr, Minorsky, Vilçevsky, ile Suriye Kürtleri ve Yezidileri konusundaki ayrıntılı belgelerinden çok yararlandığı Fransız bilim adamları sayın Rondot ve Lescot'nun adlarını özellikle anmak ister" (2002: 18-19) diyerek yararlandığı yazarlardan bahsetmektedir. Burada da Kürt tarih yazıcıları yine Kürtler dışındandır. Kürt tarih yazımında Kürtlerin rol almaması iki temel nedene dayanmaktadır. İlki yukarıda da bahsedildiği gibi yazılı kaynakların (Kürtlerin siyasi, dini ve arşiv-belge bırakacak daha farklı kurumlaşmalarının) olmayışı. Bu neden nesnel koşullarla bağlantılıdır. Diğeri de Kürtlerin modern zamanla, sosyal bilimlerin farklı disiplinleriyle kurdukları ve daha öznel olan ilişki ile bağlantılıdır. Daha açık bir ifadeyle son yıllara kadar Kürtler yazılı kültürle çok haşır neşir bir halk değildi. Bu durum doğal olarak okuryazar bir toplumun oluşmasını engellemiştir. Dolayısıyla Kürtlerden kendileri hakkında genel olarak bilginin disiplinli bir incelemesini ya da kapsamlı bir tarih yazımını beklemek gerçekçi değildi. 20. yüzyılla birlikte milliyetçiliğin Kürt aydınları etkilemesiyle Kürt tarihi yazımı Kürt yazarların, araştırmacıların da katılımıyla yavaş da olsa başlamış ve bu yüzyılın sonlarına doğru devasa sayılmasa da bir külliyat ortaya çıkmıştır. Kürtler tarafından genellikle milliyetçi kaygılarla yazılan bu tarihsel çalışmalarda, Kürtlerin bir devletinin olmadığı, tarihlerinin yazılmadığı, baskıya marûz kaldıkları ve katledildikleri sürekli olarak vurgulanmakta, bu da Kürt halkının mağduriyetini ortaya koymayı temel amaç edinen bir tarih yazıcılığının hâkim olmasına sebep olmaktadır. Bu anlatıda, ortaçağ beylikleri anakronistik olarak birer devletmiş gibi ele alınmakta, Kürtlerin kahramanlıkları aşırı bir tonla vurgulanmakta ve hatta Kürtler açısından siyaseten kabul edilemeyecek temalardan kaçınılmakta veya üzeri örtülmektedir. Yazımızın konusu, Kürt tarih

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 186

yazımının tarihi olmadığı için, tarih yazımında yaşanan sorunlara kısaca değindikten sonra sözlü tarihin Kürt tarihi için önemine geçebilir.

Yukarıda Kürt tarihi hakkında yapılan değerlendirmeler genel olsa da, sözlü tarihten bahsederken sadece Türkiye'deki Kürtlerden yola çıkılarak bir değerlendirme yapılacaktır. Dünyanın birçok ülkesinde daha erken yıllarda, Türkiye'de ise 1990'larla birlikte Tarih Vakfı'nın öncülüğünde başlayan sözlü tarih çalışmaları, tarih yazımında farklı yöntemlerin uygulanabileceğini, sadece var olan belgeler üzerinden bir tarih yazmaktan ziyade tarihçinin olgu olarak yararlanacağı belgeyi kendisinin yaratabileceği bir durumu ortaya çıkardı. Bu yöntem Kürt tarihyazımında yavaş da olsa kullanılmaya başlandı. Sözlü tarih metodu sadece yazılı ürünler için değil belgesel gibi görsel eserler için de kullanılmaktadır. Yazının geri kalanında yukarıdaki tartışmalar ışığında, sözlü tarih yöntemini kullanan Kürtlerle ilgili çalışmalardan üçü değerlendirecektir

İlk ele alınacak çalışma Çayan Demirel'in 2006 yılında hazırladığı '38 belgeselidir. Mustafa Kemal'in 'yara ve korkunç çıban' diye adlandırdığı, tedip ve tenkile maruz kalan Dersim'deki kıyımın bir anlatısıdır bu belgesel. İsmail Beşikçi'nin jenosid olarak değerlendirdiği ve yerel kaynakların seksen binin üzerinde insanın öldürüldüğünü söylediği, devletin harekâta katılanlara Tunceli Madalyası verdiği bir insanlık trajedisinin kaydıdır '38. Çalışmada sözlü tarih yöntemi kullanılmış ve 1938 Dersim kıyımını yaşayanlarla mülakatlar yapılmıştır. Sözlü tarihin eleştirisi yapılırken hatırlanacağı üzere belleğin mutlak doğru olarak kabul edilemeyeceği, diğer tarihsel olgularla ve farklı görüşmelerle desteklenmesi gerektiği dile getirilmişti. '38 belgeseli dönemi anlatırken bu konuda oldukça zengin verilere dayanmaktadır. Kıyımı yaşayanlarla yapılan görüşmeler, devlet arşivlerinde döneme dair yazılan raporlar ve basından haberler, yine akademisyenlerle yapılan 1938 kıyımının tarihsel-politik analiziyle belgeselin üçlü sacayağı oluşturulmuştur.

Belgesel, 'tarihin altında kalanlara, tarihi altüst edenlere' ithafıyla başlıyor. Aşağıdan tarih yazımının yani iktidarın dışındaki grupların tarihlerinin marjinalize olduğu bir alanda belgesel böylesi bir hassasiyete sahip son derece önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Belgeseldeki görüşmecilerin bazılarının güvenliklerinden endişe duyarak mülakatın kayda alınmasına karşı çıktığı görülüyor. Hatta içlerinde kameranın kapanması konusunda ısrarcı davrananlardan birine, görüşmeyi yapanın kendisini tanıdığını hatırlatması fayda etmez, ısrarla kamerayı kapatmasını ister. Gerekçesi çok trajik ve düşündürücüdür: 'götürüp başıma tehlikeli iş açacaksınız'. Görüşmecinin olayın üzerinden yetmiş yıl geçmesine rağmen hâlâ büyük bir korkuyla yaşadıklarını anlatmaktan çekinmesi bize sadece yaşanan trajedinin büyüklüğüne dair değil, aynı zamanda görüşmecinin mülakatın yapıldığı dönemde de kendisini güvende hissetmediğine dair ipuçları vermektedir. Burada sözlü tarihi yapanın önemle üzerinde durması gereken bir konu da geçmişini hatırlattığı kişilere o olayları tekrar yaşatmasıdır. Sözlü tarih bununla olumlu ve olumsuz iki tutum içerisine girmektedir. İlki geçmişi tekrar ettirip, canlandırıp

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 187

o olayın tarihsel devamlılığını sağlarken, zor ve olumsuz olanı ise istek dışı da olsa geçmişini görüştüğü kişiye yeniden yaşatmasıdır. '38'i anlatmaktan çekinen kişinin bu ruh haliyle kendini korumaya aldığını ve hatırlamaktan çok unutmayı, yaşadığı trajedinin üstünü örtmeyi tercih ettiğini görebiliyoruz. Diğer bir anlatıcı da "köprü yanınca pepûk kuşu ötmeye başladı" diyerek olayı bir analojiyle anlatmaktadır. Pepûk,[3] Kürt masallarının en bilinenlerinden biridir ve anlatıcı köprünün yanışını (köprünün yakılması Dersim kıyımında olayların başlangıcını ifade eder) pepûk kuşu hikâyesindeki gibi kendini ihbar etmek olarak değerlendirmektedir. Diğer yandan geleneği tarihsel bir olaya katarak tarihsel anlatıların çeşitliliğine ve bu bağlamda öznelliğine de işaret etmektedir. İlk anlatıcı konuşmayarak unutmayı tercih ederken, sürgün sonrası geri dönenlerden başka biri de devlet yetkililerinin 'akıllı durun' tehditlerine maruz kaldığını anlatır. Söyledikleri, itaatle bezenmiş yeni hatırlamanın nasıl olduğunu, devletin nasıl ele alınması ve hatırlanması gerektiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir; 'devletimiz sağolsun, varolsun, devletimiz bizim babamızdır, peygamberimiz, Allahımız, bayrağımız birdir!'

Son anlatıcılardan olan yaşlı bir kadın ise bu 'çarpık' hatırlamaya inat edercesine 'bunu unutmayın, unutmayın, bu derdi unutmayın' diyerek adeta belleğiyle direnmektedir. Yaşlı kadının zaman bilinci, büyük ölçüde toplumun sürekliliğinin ayrımında olmasını gerektirir; daha kesin belirtilirse toplumun yarattığı veya yaratmaya çalıştığı o süreklilik imgesinin bilincinde olmak demektir bu (Connerton, 1999: 24). Hatırlama ve unut(tur)manın atbaşı gittiği '38 dramı, geçmiş kurgusunun farklı ele alındığını göstermesi açısından dikkatle incelenmelidir. Bir tarafta madun ama hınç dolu bir hatırlama şiddetle buyrulurken diğer taraftan korkunun bastırdığı zihinlerin unutmayı tercih ettikleri ve ardılları olan kuşaklara, 'aslında Atatürk 38'i engellemeye çalıştı ama geç kaldı' türünden bir anlatı yarattıkları görülmektedir. Bununla, hatırlamanın kıyımla eşdeğer olduğu, 1938'in aslında engellenmeye çalışıldığı fakat devlet içinde kimi kontrol dışı güçlerin bu kıyımı gerçekleştirdiği gibi bir anlam üretiliyor. Yaşlılar susmanın başka biçimi olan bu söylemle kendilerinden sonraki kuşakları tehlikeden uzak tutmak istemektedirler. Burada unutma iki türlü ele alınabilir, ilki yaşanan trajedinin, toplu olarak yapılan kıyımın, suçun bir parçası olmak, (ki buna Türk devletinin söylemlerinde olduğu gibi unutturmak da denilebilir,) diğeri de trajediyi yaşayanda korkunun neden olduğu sinikliğin zamanla kanıksanıp sonraki kuşaklara anlatılmayan biçimidir. Burada seçici bir unutmanın yanında devletin zulmüne bir daha uğramamak için yeri geldiğinde onu olumlayan bir söylem üretilerek tehlike bertaraf edilmek istenmektedir. Neşe Özgen'in Spivak'tan aktardığı gibi; "madun hakikaten konuşabilir mi? Hayır! Yapılandırılmış ideolojik alandan sıyrılamazlar" (2006: 197) Spivak kadar kesin yanıt veremesek de Dersim '38 kıyımından

3 Pepûk kuşu hikâyesi, kardeşine güvenmediği için onu öldüren ve ardından vicdan azabı çekerek Tanrı'dan kendisini bir kuşa çevirmesini isteyen genç bir kızın hikâyesidir. Genç kız pepûk olduktan sonra kardeşini gömdüğü ağacın dalında, kendini ihbar ederek onu öldürdüğünü bir tekerlemeyle anlatmaktadır.

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 188

sonra devlet eliyle yapılandırılan Kemalist ideolojinin bu alana hâkim kılınması, '38 artıklarının' dâhil edildikleri resmi ideolojiden sıyrılmasını engellemeye dönüktür. Dolayısıyla madun konuşsa bile kendisi değildir artık. Susmak ya da devletin bir kesimini olumlamak bunu gösterirken, hâlâ "unutmayın" diyen yaşlı kadının sözleri madunun unutmadığını ve konuşamasa da haykırdığını göstermektedir.

Değerlendireceğimiz kitaplardan ilki Ortadoğu Tarih Akademisi Kolektifi tarafından hazırlanıp 2006'da basımı yapılan ve "Savaşın Tanıkları Anlatıyor" alt başlığıyla, Ben Öldüm Beni Sen Anlat çalışmasıdır. Kitap, tarihyazımında yukarıda bahsettiğimiz belgeselin de girişindeki ithafta olduğu gibi şimdiye kadar sesleri duyulmayan "altta kalanlar"ın, tarihten dışlananların ve acılarını dahi dile getiremeyenlerin sesi olma bağlamında kaleme alınmıştır. Sözlü tarihin verdiği en büyük cesaret belki de birçok insanın 'sözlü tarih yapabilirim' düşüncesiyle yakın çevresinden başlayarak tarih yapmaya-yazmaya girişmesidir. 43 kişiden oluşan Kolektif bileşenleri projeyi dört ilde (Diyarbakır, Urfa, Van ve İstanbul) yürütür. Proje, Kürt bölgesinde devlet güçleriyle PKK arasında yaşanan çatışmalarda yaşamını yitirenlerin yakınlarının anlatımlarına dayanmaktadır. Kolektif üyeleri, Şehit Aileleri Dernekleri ile görüşmek isteseler de projelerine onları dâhil edememiş. Zira başvurdukları dernekler önceleri olumlu bir cevap vermiş, ancak daha sonra görüşmelere katılmayı reddetmişler. Bu nedenle görüşmeler, birkaç tanesi dışında Kürt tarafında yaşanan kayıplarla ilgilidir. Yaklaşık 126 kişiyle Kürtçe ve Türkçe mülakatlar yapılmış ve anlatımları kayıt altına alınıp çözümlenerek kitaplaştırılmıştır. Kitaptaki kimi ara başlıklar yaşanan savaşın Kürt tarafındaki yansımalarını vermesi açısından oldukça önemlidir: "Askerlerce çatışma sonrasında helikopterden atıldı", "çatışmada askerlerce sağ yakalandıktan sonra kurşuna dizildi", "eskeran bi malê ra şewitand" (askerler evle birlikte yaktı), "sağ yakalandıktan sonra panzere bağlanarak sürüklenip öldürüldü", "faili meçhul cinayetle öldürüldü", "kayıp", "cezaevinde intihar etti", "ev baskınında öldürüldü", "çatışmada yaşamını yitirdi..."

Tarih Akademisi Kolektifi bileşenleri, çalışmaya 'kendimize dair de bilgi üretebiliriz' saikiyle başladıklarını, sadece geçmişe dair bir bilgi üretimi değil, iradi bir müdahaleyi bu çalışmayla yapmak istediklerini dile getiriyorlar. Diğer bir ifadeyle üzerine söz söylenmeyen, tarihleri yazılmayanların kendilerini varetmelerinde bir basamak olmaktır amaçları. Ortadoğu Tarih Akademisi Kolektifi, yakın tarihi yazmak, 'kendi üzerine bilgi' üretmek babında Kürt tarihyazımında yöntem açısından yeni bir örnek teşkil etse de çalışmanın kimi eksiklikler barındırdığı aşikârdır. Bir yöntem olarak denense de mülakatlardaki konuşmaları düzeltmeden olduğu gibi vermek görüşüleni olduğu gibi yansıtmak anlamında değerli olsa da, okumayı zorlaştırdığı için, 'daha farklı nasıl olabilirdi?' sorusunu akla getiriyor. Çalışmaya yapılacak temel eleştiri ise yapılan görüşmelerin sadece redaksiyondan geçirilip olduğu gibi verilmesidir. Diğer bir ifadeyle çalışma, görüşülen kişilerin anlatımlarının olduğu gibi kitaplaştırılması yöntemine dayanmaktadır ki, bu yöntem ortaya çıkan ürünü arşiv,

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 189

tarihsel belge ve tarihçilerin yararlanabileceği bir bilgi deposu olarak değerli kılsa da tarihyazımı anlamında eksiklikler taşımaktadır. Yukarıda da kısaca değinildiği gibi sözlü tarih sadece söyleneni aktarmaktan, çok daha fazlasıdır. Tarih Kolektif'inin giriş kısmında dile getirdiği 'tarihi birlikte yazacaktık' sözü tarihyazımında demokratik bir yöntemi benimsediklerini anlatsa da, tarih son kertede o çalışmayı yürüten tarihçinin eliyle yazılacaktır. Öte yandan çalışmanın, görüşmelerin bellek tartışması ekseninde değerlendirilmesi anlamında birtakım eksikliklere sahip olduğu söylenebilir. Kitapta görüşmecilerin yazıya aktarılamayan davranış ve mimiklerinin anlamları, anlatım sırasında neyin daha fazla hatırlanıp neyin geri plana itildiği, seçici unutma ve hatırlama pratikleri gibi temalar üzerinde durulmaması sözlü tarih metoduyla elde edilen verilerin daha genel tarihsel sorularla ilişkilendirilmesine ve kavramsal ve analitik çıkarımlar yapılmasına imkân vermediği görülüyor.

Sözlü geleneği hâlâ sıcak bir biçimde sürdüren Kürtler'de, bu geleneğin bir olayın anlatımına yansıyışı büyük önem taşımaktadır. Tüm görüşmeler için ayrı ayrı olmasa bile tarih biliminin birikimlerinin yansıtıldığı genel bir değerlendirme yapılabilirdi. Sadece mülakat yapmakla tarih yazılamayacağını, bunun olmazsa olmaz koşullarından birinin analiz olduğunu ve bu analizle 'tarihte anlamın yapılandırılabileceği' göz önünde bulundurulmalıdır. Tarihte anlamı yapılandırmak, tarihçilerin yazmaya başlarken tüm araştırma dönemi boyunca aradığı ve elde etmek istediği bilgidir. Bunun için tarihçi, geçmişteki birçok olaydan eleme yaparak yazacağı tarih için belirleyeceği olguları seçer. Bu olgulara kattığı yorum onun tarihi yapılandırmasıdır. Carr'ın Pirandello'dan alıntıladığı gibi, "olgu boş çuvala benzer, içine bir şey koymadıkça dik durmaz" (2002: 14). Olgunun işlenme süreci tarihçinin çuvalı yavaş yavaş doldurarak dikleştirmesidir. Tarih yazımında yorum ve olguların analizi sadece 'büyük tarih' yazıcıları için değil sözlü tarih yapan tarihçiler için de oldukça önemlidir.

Ele alacağımız ikinci kitap çalışması ise "Acıyı Gören İnsan Başkasını Acıtmaz" alt başlığıyla 2008'de Türkçe ve İngilizce basımı yapılan Göç Hikâyeleri çalışmasıdır. Kitap özellikle 1990'lı yıllarda PKK ile Türk devleti arasındaki çatışmaların en yoğun olduğu dönemde, devlet güçleri tarafından çatışmalar gerekçe gösterilerek yakılan köylerden İstanbul'a göç etmek zorunda kalan ailelerle yapılan görüşmeleri kapsıyor. Proje kapsamında yaklaşık 55 aileden 120 kişiyle görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerin on bir tanesi derlenerek kitaplaştırılmış. Mülakat yapılanlarla göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası yaşamlarına dair karşılaştırmalı sorular sorularak cevaplar alınmış. Çalışma İstanbul Göç-Der'in (Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği) hazırladığı bir proje doğrultusunda sekiz kişilik bir ekiple yürütülmüş. Kitabın giriş kısmında çalışmanın gidişatının anlatıldığı 'Göç Hikâyeleri Sözlü Tarih Çalışma Notları' kısmında şöyle denmektedir; "Çalışmayı sözlü tarih yöntemiyle yapacaktık ama sözlü tarih ne demektir, nasıl yapılır, doğrusu pek bilmiyorduk (...) En iyi öğrenmenin pratiğin kendisi olduğu gerçeğinden hareket ettik. Kendi pratiklerimizi sürekli bir eğitim ve değerlendirme konusu

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 190

yaptık" (Dinç, 2008: 14). Burada izlenen çalışma yönteminin uygulama ile iç içe nasıl yürütüldüğü dile getirilmektedir. Sözlü tarihin, yapılırken öğrenildiği ve öğrenildikçe yapıldığı mantalitesi bu alanın amatör çalışmalara kapı aralaması anlamında önemli bir kazanımdır. Sözlü tarihin 'ötekilerin' ifade edilmesinde başvurulan bir yöntem olduğu açıkça görülmektedir. Diğer kitap çalışmasında olduğu gibi bunda da yapılan sadece mülakatların redaksiyondan geçirilerek olduğu gibi yayınlanmasıdır. Elde edilen verileri yorumlama, tarih teorileriyle ilişkilendirme, bir bütün olarak ele alıp iç tutarlılığını ölçmek önem taşısa da bunlar pek kullanılmamıştır. Yine zorunlu göçe maruz kalanlarla yapılan görüşmelerde gerek aynı bölgeden gerekse aynı evden farklı kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin 'çapraz analiz' ile değerlendirilerek anlatılan olayın taraflarca nasıl ele alındığı ve nasıl olduğu daha açık bir biçimde ortaya çıkarılabilirdi.

Değerlendirilmesi gereken diğer bir yön de çalışmanın geneline hâkim olan ve Kürtlerce politik bir argüman olarak kullanılan, fakat ifade ve diyalog kanallarını tıkayan mağdurun dilidir. Bu dilin politik alandaki başarısızlığı aleniyken gerek makro ve gerekse de sözlü tarih yazımlarında yer bulması, tarih yolculuğuna bir kamburla başlamakla eşdeğerdir. Kitaptaki sekizinci görüşmenin başlığı bu dili özetlemesi itibariyle iyi bir örnektir: "Ömrüm boyunca hep şiddete mi maruz kalacağım?" Maduniyeti vurgulayan ve kendisine reva görüleni kabul eden bu dil, 38 belgesinde de gördüğümüz üzere sürgün sonrası geri dönenlere, (devlet yetkililerinin tehdidi karşısında) söylettirilen 'devletimiz sağ olsun'un farklı bir yansımasıdır. Burada sözlü tarihçinin bir görevi aynı zamanda pasifize edilen bu hatırlama biçimlerinin nedenlerini analiz etmektir. Unutmanın ve hatırlamanın bireyin kendi istekleri doğrultusunda mı yoksa ideolojik, toplumsal ve politik baskı ve yönlendirmeler çerçevesinde mi olduğu yapılacak değerlendirmelerle ortaya konulabilir.

Sözlü tarih, Kürt tarih yazımında yeni bir soluk ve alan olarak görülse bile yöntemi oturtulamadığından tarih yazımındaki bu tamamlayıcı rolünü layıkıyla yapamamaktadır. Oturmamışlığın öncelikli sebepleri (Türkiye'de ve özel olarak da Kürt tarih çalışmalarında) sözlü tarih alanında sistemli eğitimin olmayışı, bu çalışmalara fonlar ayırıp teşvik edecek kurumların yetersizliği ve projelerin genelde el yordamıyla yapılmasındandır. Diğer bir neden de büyük harfle yazılmış Tarihin dışında tutulan Kürtlerin, buldukları bu ifade kanalını pek disipline etmeden kullanmaya devam etmeleridir. Sözlü tarih, demokratik bir yöntemi esas alması, resmi tarihyazımından oldukça uzak ve esnek kurallara sahip olması ve amatör çalışmalara fırsat sunması nedeniyle sıklıkla tercih edilmektedir ve bu teşvik edilmelidir. Fakat bu çalışmaların daha sistematik bir hale gelmesi, kayıtların bir arşivde toplanması ve analize hazır hale getirilmesi de gerekmektedir. Çünkü ihtiyaç duyulduğunda iki veya daha fazla çalışmayı karşılaştırarak elde edilmek istenen bilgiye varılacağı göz ardı edilmemelidir.

Son yüzyılda Kürtler kendi tarihlerini yazmaya çalışsalar da siyasi konjonktür uzun yıllar buna engel olmuştur. Bu nedenle akademilerde geliştirilemeyen tarih disiplini, yakın tarihle sınırlı olsa da farklı bir kulvarda gelişme göster-

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 191

miştir. Şeyh Sait ve Ağrı direnişlerini hatırlayan insanların sayısı çok az olsa da Dersim kıyımı hâlâ pek çok insanın hafızasında canlılığını korumaktadır. O dönemi yaşayanlarla farklı dönemlerde ve farklı projeler çerçevesinde mülakatlar yapılmış, hafızaları yoklanmış kimisi korkularından dolayı ('38 belgeselinin girişinde olduğu gibi) hâlâ konuşmazken, kimisi yaşadığı trajediyi ayrıntılarıyla anlatmıştır. Türkiye'de de son otuz yıllık savaşın gösterilmeyen öteki yüzünden başlayarak geçmişe doğru bir anlatının başlaması, özellikle Kürtlerde bunun yaygın olması sözlü tarihin Türkiye'de gelişmesinde önemli bir ivme kazandırmıştır. Yine bir mesele olarak kabul ettirilen Kürtlüğün (ya da Kürt melesinin) üniversitelerde araştırma nesnesi haline gelmesi ve hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinde veya farklı araştırmalarda sözlü tarih yönteminin kullanılması, Kürtlerin yakın tarihlerinin yeniden yazılmasına da vesile olmaktadır. Bu yaklaşımın eleştirilecek yönleri olmasına karşın hakkaniyetli çalışmaların da üniversitelerden yavaş yavaş çıkmaya başladığını söylemek gerekir. Fakat gerçek olan bir şey var ki sözlü tarih genelde trajediler üzerinden yürümektedir. Çünkü sözlü tarihi tercih edenler genelde klasik tarihin dışında tutulan, tarihsiz bırakılan ve devletlerin zulmüne uğrayan azınlıklar, politik, dini, etnik ya da egemenlerin dışındaki tüm grup ve topluluklardır. Dolayısıyla sözlü tarih Kürtler için bir ifade biçimi olarak ele alınırken konusu da genelde onların yaşadıkları travmalar olmaktadır. Ele aldığımız yukarıdaki üç örnekte de bunu açıkça görebiliriz.

Kürtler sadece trajedilerini değil sanatlarını icra ederken de kullandıkları sözün büyüsünden tarihyazımında da (artan sözlü tarih yazım örneklerinde de görüldüğü gibi) ciddi anlamda yararlanmaya başladılar. Son yüzyıllara kadar çok az yazılı ürün veren ve bu alanla mesafeli olan Kürt toplumu tarihsel birikimini sözlü geleneği ile günümüze taşımıştır. Masallar, 'stran'lar ve 'dengbêj'lerin 'kilam'ları kuşaktan kuşağa, kulaktan kulağa aktarılarak ve hatırlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Özellikle uzun yüzyıllara dayanan dengbêjlik geleneği Kürtlerin sözlü kültürlerinin günümüze ulaşmasında belirleyici bir konumdadır. Toplumlarda sözlü geleneğin sürdürülmesi için kimi bireylerin ön plana çıktığından bahsedilmişti. Kürtlerde bu görevi üstlenenler genelde de dengbêjler olmuştur. Dengbêjler köy köy, il il dolaşarak o bölgenin ileri gelenlerini, isyancılarını, aşklarını, çatışmalarını ve trajedilerini kimi zaman konuşma kimi zaman da kilam havasında söylerler. Tarih için dile getirilen, geçmişten hangi olayların seçileceği veya olgu değeri kazanacağı sorunsalı dengbêjler için de geçerlidir. Onlar da toplum için önemli gördükleri olayları seçerek, süsleyerek, ruh katarak, bir nevi olayları estetize ederek tekrardan topluma sunarlar. Assmann'ın vurguladığı, geçmişteki bir olayın günümüze ulaşabilmesinin tekrar etmeyle ilgisini dengbêjlerin bu hatırlatma edimlerinde görebiliyoruz. Kürt toplumu için bu aktarım 'sorumluluğunu' dengbêjler üstlenmiştir.

Kürtler tarihi yazılmamış bir halk olarak bu alanı yeni keşfetmeye başladılar. Kürtlerin sözlü tarihe bu kadar meyletmeleri son üç kuşağın hatırlayabileceği hızlı politik gelişmelerle iç içe yaşamaları, bununla birlikte klasik tarih

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 192

yazımının imkânlarının kısıtlı olmasındandır. Türk devletinin yasakçı politikaları nedeniyle Kürtler, yakın tarihlerini daha rahat kayıt altına alabilecekleri ve yakın geçmişlerinin unutturulmasını engelleyici bir yöntem olarak sözlü tarihi tercih etmektedirler. Kürtler bir taraftan belgelere dayalı tarihyazımına aşina olmaya çalışırken, diğer taraftan (hem kendi arşivlerinin yetersizliğinden, hem de devlet arşivlerinin kısmi yasaklı olmasından ve Kürt tarihçilerin bunu verimli bir biçimde kullanamamasından) söze dayalı tarih de yaparak kendi arşivlerini oluşturma uğraşındalar.

Bu konumlarından dolayı Kürtler, Türkiye'de sözlü tarihin gelişmesinde önemli bir role sahipler. Neyzi, Türkiye'deki sözlü tarih çalışmalarını değerlendirirken bu noktayı vurgulamaktadır: Araştırmaların ortaya çıkardığı bir alan da Kürt sözlü geleneğidir. Yirminci yüzyıl boyunca Türk devleti tarafından Kürt dilinin inkarı; onları dil, sözlü gelenek, müzik ve performans hakkında yükselen bir bilince götürdü (Neyzi, 2009). Kürtlerin yazılı bir tarihlerinin olmayışı ve sözlü geleneğin halen çok güçlü olması sözlü tarih için nesnel bir zemin hazırlarken, bu alan aynı zamanda son yüzyılda yaşadıkları trajedilerini yansıtabilecekleri nadir alanlardan biridir. Yukarıdaki üç örnekte de görüldüğü üzere çalışmalar, Dersim kıyımı ve son otuz yıllık savaşın tarihinin yeni yeni yazılmaya başlanmasıyla daha fazla anlam kazanmaktadır.

Sonuç

Sözlü tarihin geleneksel tarih yazımından farklılaşması ve günümüzde 'ötekilerin, aşağıdakilerin' sesi olması, klasik-makro tarihin dışlama sürecinin bir ürünüdür. Egemen kültürün ve onun tarihyazımının ötekileştirerek tarihin dışında tuttuğu birey ve grupların tarih içinde kendi özgünlükleriyle var olma uğraşıdır sözlü tarih. Verdiğimiz sözlü tarih örnekleri bu alanın doğuşunda önemli bir etkiye sahip olan; Yahudilere uygulanan soykırım, Dersim kıyımı ve son otuz yıllık savaşın Kürtler cephesinden yaşanan trajedileridir. Sözlü tarih hep ölümle, yoksullukla, ötekileştirilenle, travmayla, gündelik hayatla, sıradan bireyle anılmaktadır. Sözlü tarihin gündelik-sıradan hayatı ve bireyi ele alması mikro tarihle; aile, mekân ve bölge tarihi yazımı konusunda da yerel tarihle iç içe olması, küçük ayrıntılar olarak görülüp tarihin dışında tutulanların kendileri için bir ifade kanalı oluşturmalarıyla bağlantılıdır.

Sözlü tarih ile bu ifade kanalını bulan toplumlardan biri de Kürtlerdir. Kürtlerde sözlü geleneğin hâlâ etkin olması, yakın tarihlerini kayıt altına almalarına ciddi bir imkân sunmaktadır. Son yıllarda bu yönlü çalışmaların artması Kürtlerin akademi dışı alanlarda daha rahat kendilerini ifade ettiklerini (akademiyi istememelerinden değil içine dâhil edilmediklerinden dolayı) ve en azından yakın tarihlerini yazmaya başlamalarına sebebiyet vermiştir. Yukarıda değindiğimiz üç çalışma da bunun bariz örnekleridir. Bu çalışmalar ilerde yazılacak bir tarih için de belge-arşiv görevi göreceklerdir. Birçok eksikliği olmasına rağmen sözlü tarihin bu kadar revaçta olması hem kendi üzerine bilgi üretmesi, hem tarihin o çok disiplinli korkutucu yanını törpülemesi ve hem de geleneksel tarihin dışında tutulanların dili olmasındandır.

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 193

Kaynakça

Assmann, Jan. 2000. *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayrak, Mehmet. 1993. *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne Gizli Belgeler*. Ankara: Özge Yayınları.

Benjamin, Walter. 1995. *Pasajlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bruinessen, Martin van. 2003. *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Carr, Edward Hallet. 2002. *Tarih Nedir?* İstanbul: İletişim Yayınları.

Connerton, Paul. 1999. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Danacıoğlu, Esra. 2007. *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Demirel, Çayan. 2006 . *38 Belgeseli*.

Dinç, Namık Kemal. 2008. *Göç Hikâyeleri: Acıyı Gören İnsan Başkasını Acıtmaz*. İstanbul: Göç-Der.

Ginzburg, Carlo. 1999. *Peynir ve Kurtlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Iggers, George G. 2000. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yürminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. İstanbul. Tarih Vakfı Yayınları.

Munslow, Alun. 2000. *Tarihin Yapısökümü*. İstanbul. Ayrıntı Yayınları.

Neyzi, Leyla. 2007. *Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Neyzi, Leyla. 2009. *Oral History and Memory Studies in Turkey*. Turkey's Engagement with Modernity: The Twentieth Century içinde, Kerem Öktem, Celia Kerslake, Philip Robins (haz.). New York: Palgrave Macmillan.

Nikitin, Bazil. 2002. *Kürtler*. İstanbul: Deng.

Ortadoğu Tarih Akademisi Kolektifi. 2006. *Beni Öldüm Beni Sen Anlat: Savaşın Tanıkları Anlatıyor*. İstanbul: Vate Yayınevi, Belge Yayınevi.

Özgen, Neşe. 2006. *Seçici Unutmanın Tanıklıkları*. Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı içinde, Aynur İlyasoğlu & Gülay Kayacan (haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Sancar, Mithat.2008. *Geşmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Thompson, Paul. 1999. *Geçmişin Sesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Tunçay, Neşe Erdilek. 1993. *Birinci Sözlü Tarih Atölyesi Kayıtları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Vansina, Jan. 1965. *Oral Tradition A Study in Historical Methodology*. Chicago: Adline Publishing Company.

toplumvekuram2 son:Layout 1 10/15/09 1:17 PM Page 194